

KRISTON PÁL

A TŐKÉS HITELRENDSZER KIÉPÜLÉSE HEVES MEGYÉBEN A XIX. SZ. MÁSODIK FELÉBEN

ABSTRACT: *(Der Ausbau des kapitalistischen Kreditystems im Komitat Heves in der 2. Hälfte des 19. Jahrhunderts)* Die Studie untersucht die Herausbildung des modernen kapitalistischen Kreditystems im Kontext der industriellen Revolution und des zur Entfaltung der kapitalistischen Grossindustrie nötigen Ausbaus einer entsprechenden Infrastruktur.

Der Verfasser analysiert die Hindernisse im Land und im Komitat, die vor der bürgerlichen Revolution, aber auch noch in den 50-er und 60-er Jahren Kapitalmangel und Kreditschwierigkeiten verursachten.

Die Sparkasse im Komitat Heves war eine der bedeutendsten Geldinstitute, die in der Folge der politischen Konsolidierung und der beschleunigten ausländischen Geldinvestitionen entstanden. Die Studie analysiert die Geschichte dieses - lange Zeit einzigen-lokalen Geldinstituts auf Grund von Archivquellen und zeitgenössischer Presse.

Der Verfasser beschäftigt sich weiter mit den um 1860/70 gegründeten Geldinstituten im Komitat, wobei die entscheidende Rolle der Stadt Gyöngyös betont wird.

Nach einem zusammenfassenden Blick auf die Auswirkungen der Kreditkrise im Jahre 1873 werden die Voraussetzungen für die Gründung der zahlreichen Geldinstitute zwischen 1880-90 und 1900-1910 untersucht. Es werden die Bilanzen, die Wachstumsrate des Grundkapitals, die Gewinn- und Anteilsummen der grössten Banken sowie das Verhältnis zwischen den verschiedenen Bankgeschäften innerhalb des Komitats und des Landes dargelegt.

Schliesslich wird die Rolle der Geldinstitute bei der Entwicklung der Industrie innerhalb des Komitats analysiert.

A rendszeres gazdasági növekedés, az ipari forradalom, s vele a tőkés átalakulás társadalmi, jogi, intézményi kereteinek megteremtése után a legfon-

tosabb előfeltétel a modern, tőkés hitelrendszer kiépítése volt. Az infrastruktúra s a mezőgazdaság tőkés átalakítása, modernizálása mellett a pénzügyi hálózat kiszélesítése, a tőkeforgás meggyorsulása nélkül a gazdaság, benne elsősorban az ipar fejlesztése elképzelhetetlen.

Magyarországon az 1848 előtti évtizedekben a feudális társadalmi-gazdasági berendezkedés válságával, s a tőkés tendenciák megjelenésével egyidejűleg hiába volt tőkefelhalmozódás a terménykereskedők kezén, a Habsburg-gazdaságpolitika, az elavult ősi törvények és szokások az 1840-es évekig meggátolták a hitelezést, a pénzügyi intézetek létrejöttét. Csak az 1830-as évek második felében megszületett hiteltörvények, s az 1840-es váltótörvény változtatja meg a korábbi helyzetet. A Regulativum¹ 1844-es kiadása már a hitelügy kedvező változását jelzi, hiszen a szabályzat kiadására a Habsburg kormányzatot az egymás után születő takarékpénztárak ösztönözték. 1848--49-ig 36-ra emelkedett a takarékpénztárak száma², s működött már a hitelintézetek másik fajtája, egy bank is.

Az előzmények alapján természetes, hogy az 1848 előtti pénzügyi intézetek nem tudták kielégíteni a tőke iránti egyre növekvő igényt, sőt 1849 után is sokáig alig enyhül a pénztőkehiány. Bár a feudális termelési mód forradalmi felszámolása megteremtette a tőkeáramlás szabadabb feltételeit, sőt lehetőségei is növekedtek a vámok megszüntetése, a jogviszonyok, pénzügyi-gazdasági normák egységesítése, s a "magyar tartományok"-nak az egységes, nagy birodalmi piacba való betagozása révén.³ Az előnyöknél azonban számosabbak a gátló tényezők. Így a centralizált abszolutisztikus hatalom osztrák ipart védő politikája, vagy a "rebellis tartományok"-ok megbüntetésének a szándéka. Az új hitelintézetek alapításának akadályozása az egyleti törvény érvényesítése révén, vagy a kamat mértékeinek megszüntetése, s végül az a bizonytalan politikai helyzet, amely visszatartotta a Lajtán túli, de a nyugat-európai tőkések is pénzük magyarországi elhelyezésétől.

Mindezek okozták, hogy 1860-ra haladja túl az 1848 előtti: Csak a növekvő mezőgazdasági konjunktúra, a kiegyezéshez közeledve a belpolitikai helyzet észrevehető konszolidálódása eredményezi, hogy az 1850-es években jóformán nem alapítanak pénzügyi intézetet Magyarországon. A meglévő néhány takarékpénztár és bank alig hitelez, számuk csupán 1860-as évek második felében a hitelintézetek számának gyors növekedését, a külföldi tőke megjelenését, a betétállományok megtöbbszöröződését. E folyamat a kiegyezést követően felgyorsulva az 1870-es évek elejének krízise után elvezet a modern, széles körű tőkés hitelrendszer kialakulásához.

A pénzfelhalmozás, hitelintézet alapításának lehetőségei Heves megyében

Ami országos viszonylatban kedvezőtlenül befolyásolta a hitelélet kibontakozását 1848 előtt és a tőkés korszakra való áttérést követően, természetesen Heves megyére is érvényes, sőt hatványozottan érvényes. Ugyanis a megye kifejezetten agrár jellegű, illetve éppen a késői feudalizmus és a tőkés termelésre való áttérés időszakában válik igazán azzá. A kézműipar és a kereskedelem különösen a megye székhelyén és környékén a XVIII. század végén és a XIX. század elején esik vissza, s a tőkés ipari vállalkozások csak nagyon lassan terjednek el. Ez a helyzet magyarázhatja a hitelélet lassú kibontakozását is a megyében, hiszen az ipar lesz mindenütt a tőke elsősorú igénylője. Ugyanakkor az is biztos, hogy a kereskedelem visszaesése a tőke felhalmozódását, s ezáltal a hitelintézetek létrehozását is lassította.

Az első megyei hitelintézet létrejöttének körülményei. A Heves megyei Takarékpénztár története a kiegyezésig.

A hitelintézetek egyik fajtája a takarékpénztár, -- igaz, hosszú ideig csak egy, -- már az 1840-es években megalakult Heves megyében. Ha nem is teljesen a "rég jó táblabírák"-nak köszönhető létét, mint a Pesti Hazai Első Takarékpénztár, létrehozásában a megyei nemesi előkelőségek fontos szerepet játszottak. *Almásy Pál* megyei alispántól, országgyűlési képviselőtől származott az ötlet,⁴ kinek a kivitelezésben is meghatározó szerepe volt. Almásy az országban kibontakozó folyamatot gyorsan érzékelve már 1845-ben felveti a pénzügyintézet létrehozásának szükségességét. A vármegyei közgazdasági viszonyok javítására hivatkozva rövidesen számos pártfogót és támogatót szerez. Pártfogásába veszi a tervet a vármegyei közgyűlés és *Pyrker László* érsek, főispán is.⁵ Így jön létre a megye első pénzügyintézete 1846-ban részvénytársasági alapon, 40.000 Ft alaptőkével, 400 db 100 ezüst forintos részvényre alapítva, 10 éves időtartamra.

A pénzügyintézetet az elnökön kívül a két alelnök és előbb 24, majd 40 tagú választmány vezeti. A választmányi tagok között megtalálható *Keglevich Miklós* gróf, *Csiky Sándor* majdani országgyűlési képviselő, de már a későbbi pénzügyintézetek alapításában egyre nagyobb szerepet játszó zsidó kereskedő elem egyikét képviselője (*Simondies Ignác, Tschögl József, Lieb Károly*) is. Az országban is egyedülálló módon a Heves megyei Takarékpénztár alapítási tőkéjének csak felét fizettette be részvényeseivel, "a másik felerész befizetésének kényszerítő helyzete 50 év alatt nem fordult elő".⁶

Az alapszabály értelmében a pénzügyintézet a nála elhelyezett pénzösszegek után 5, illetve a nagyobb betétek után 4 % kamatot fizetett, a kihelyezett kölcsönök kamatait pedig 1 %-kal magasabban, 6 %-ban állapították meg. Kölcsönt nyújtott -- eleinte kizárólag Heves megye területén -- a megyei birtokosok és lakosok részére kézi zálogra, a nemesi és polgári javakra, az úrbéri telkekre jelzálogkölcsön formájában és váltóra három kezes esetén.

Az intézet első mérlege 1848 júniusában készült el. E szerint 1846--47-ben kibocsátott 71.960 Ft jelzálogkölcsönt, 14.659 Ft kézi zálogkölcsönt és 9.800 Ft értékben váltót számított le. Az évi bevétel összesen 251 Ft-ot tett ki.⁷ Az intézet vezetőinek az 1848--49-es forradalom és szabadságharcban játszott szerepe miatt Világos után a pénztár császári biztos felügyelete alá került. Az 1850-es választmányi ülésen a győztes hatalom számára nem kívánatos Almásy helyett Babics Istvánt választották elnökké, s Csiky Sándor is kimaradt a választmány tagjai közül is.

Az 1850-es években jelentősen emelkedik az ingatlanokra kihelyezett jelzálogkölcsön összege. Az 1847-es 72.000-ról, 1852-ben 131.787 Ft-ot tett ki. Az első négy-öt év alatt mégis legnagyobb arányban a váltó-tárca növekedett, megnégyszereződött a váltóleszámítolás összege.

Az 1853-as polgári törvénykönyv a kölcsönök kamatát 5 %-ra szállította le, ami belső feszültséget idézett elő az intézet anyagi egyensúlyában, sőt az 1854-es külpolitikai események belpolitikai hatásai is visszavetették a korábbi gyorsütemű növekedést.

1855--56-ban azonban ugrásszerűen megnő a váltóforgalom: 120.690 Ft-ról, 195.110 Ft-ra, mely jelzi a lakosság anyagi helyzetének jelentős romlását, összefüggésben a megelőző év rossz termésével.

1856-ban a takarékpénztár már 8 Ft osztalékot fizetett részvényenként. 1860--61-ben olyan nagyarányú volt a betét, közel 438.000 Ft, hogy a pénztáros panaszkodott a "gyümölcsözetlenül heverő" 18.000 Ft miatt. Először 1860-ban ad az intézet kisebb összeget (68 Ft-ot) jótékony célra a nyereségből, egy Egerben felállítandó kisdédóvó javára.⁸ Fennállása óta a legjobb üzleti évet 1861-ben zárta az intézet. Tiszta nyeresége 88.000 Ft volt, melyből egy részvényre 21 Ft jutott.⁹

Az alkotmányos újjárendezési kísérlet bukása, s a provizórium bevezetése erőteljesen visszavetette az intézet pénzbetét-állományát. Nyeresége is visszaesett. Ennek ellenére 1863-ban került sor a későbbiekben rendszeres nagyobb összegű jótékonyági adomány közgyűlési megszavazására. Az akkor tervezett pest--miskolci vasút előmunkálataira 200 Ft-ot, az irgalmas kórházra 50 Ft-ot, a Heves megyei szegényeknek 100 Ft-ot, kisdédóvóra 50 Ft-ot adományozott. Ettől kezdve minden évben jelentős összeget biztosít ilyen célra.

1864--66 között az intézet forgalma visszaesett, sőt 1867 februárjától az alkotmányos korszak kezdetéig rendőri felügyelet alatt állott.

A megye második pénzügyintézetének létrejötte és további alapítások a kiegyezés utáni években.

1867-ig tart a Heves megyei Takarékpénztár igazi "egyeduralma". A kiegyezés évében születik meg ugyanis a megye második pénzügyintézte, a *Gyöngyösi Takarékpénztár*, hosszas előkészítés után. *Visontai Kovách László*, mint a Gyöngyösi Takarékpénztár ideiglenes elnöke 1864-ben arról számol be az Eger c. napilapban, hogy az intézet már a múlt évben, azaz 1863-ban ideiglenesen megalakult, miután az engedélyt a Helytartótanáctól megkapta. Azt is leírja ugyanakkor, hogy *"a Helytartótanács a részvények 100-ról 200 Ft-ra való felemelését kívánja"*, s ezért *"a részvényeket már korábban aláírók azóta nem nagyon nyilatkoztak"*¹⁰

1864 októberében előzetes közgyűlést hívott össze az elnök, melynek döntenie kellett a megalakulásról. A döntés bizonyosan a megalakulás elodázásáról szólhatott, mert a Gyöngyösi Takarékpénztár csak három év múlva, 1867-ben kezdte meg tényleges működését.

A második hitelintézet megalakulása csak a nyitánya volt a kiegyezés után kibontakozó pénzügyintézet-alapításoknak. A szabadabb, konszolidálódó politikai légkör, a konjunkturális tényezők, kedvező termékek fölszabadították az addig visszatartott tőkéket,¹¹ másrészt a lakosság növekvő pénzkészletei is az alapításokat ösztönözték.

Heves megyében 1867 és az 1873-as túltermelési és pénzügyi válság közötti fél évtized alatt hat pénzügyintézet jött létre. Ezek a következők az alapítás sorrendjében:¹²

Gyöngyösi Takarékpénztár	1867
Gyöngyösi Népbank	1869
Gyöngyösi Takarékpénztár és Hitelintézet	1870
Heves Város és Vidéke Takarékpénztár	1870
Hatvan Vidéke Takarékpénztár	1872
Egri Kereskedelmi és Ipar Hitelintézet	1873

Feltűnő, hogy Gyöngyös az alapítás ütemében jóval megelőzte a megye többi települését. Miként az is, hogy Visontai Kovách László a Heves megyei Gazdasági Egylet elnöke milyen gyorsan reagált a pénzforrások újfajta összefogásának -- még az országban is csak a kiegyezés táján fölvetett eszméjére --: a kisbirtokosok és kisiparosok hitelszükségletének kielégítésére szolgáló, s az önségély elvén alapuló népbankok és kölcsönös hitelegyletek alapításának lehetőségére.

Az Eger c. napilap arról tudósít, hogy a Heves megyei Gazdasági Egylet Kovách László elnöklete alatt egy bizottságot hozott létre *"a kölcsönösen segélyező népbankok különféle szabályainak vizsgálat alá vétele, s Gyöngyös vidéke részére az ottani viszonyokhoz alkalmazkodó alapszabálytervezet elkészítésére"*¹³ A bizottság a tervet 1865 májusában elkészítette, mely szerint a Gyöngyösön felállítandó népbank a környező 19 községre terjedne ki, s minden hónapban 40 kr-t kellene betenni azoknak, akik az intézet tagjai kívánnak lenni.

Ez a Schulze--Delitsch-től származó elképzelés, melynek célja tehát a kis tőke szervezése, összefogása a nagy tőkével szemben,¹⁴ ha országosan nem is elsőként valósult meg Heves megyében, de 1869-ben és 1870-ben a *Gyöngyösi Népbank* és a *Gyöngyösi Takarékpénztár és Hitelintézet* már ezen elvek gyakorlati megvalósulását jelentik. Igaz, a Népbank talán csak egy évtizedig létezett, az 1880-as statisztikák már nem említik.

Miközben a falusi kisipart és kisbirtokot kölcsönrel támogatni szándékozó intézetek sora alakul, létrejön Egerben 1873-ban az "Oroszlán" fogadóban tartott alakuló közgyűléssel az *Egri Kereskedelmi és Ipar Hitelintézet*, amely már jórészt a városban erősödő zsidó kereskedő tőkésök összefogásából születik.¹⁵ Olyan kereskedők, vállalkozók alapítják, akik a 80--90-es évtizedben már a tőke igazi monopolistái lesznek a megyében: *Imre Miklós, Hartl Ede, Stern Alajos, Gróber Ferenc, Schwartz Adolf, Kohn Soma, Weisz Sámuel, Polatsik Hermann, Greiner Arnold, Schwartz Dávid*.

A két egri pénzügyintézet, a Heves megyei Takarékpénztár és az Egri Kereskedelmi és Ipar Hitelintézet rivalizálása hamarosan megindult. Már 1874-ben a tőkecsábítás céljából emelik a betéti kamatot. A takarékpénztár 7 %-ot, a kereskedelmi és ipar hitelintézet 8 %-ot ad a nála elhelyezett tőke után.¹⁶ A konkurencia harcban ez utóbbi bukik majd el.

Az 1873-as hitelválság és következményei

Az 1867 utáni jó féltized megyei hitelintézet-alapítási láza az 1873-as válság hatására lelohad. Az országos viszonylatban nagy méreteket öltő

csőd hullám ugyan nem jellemző Heves megyére -- nem szüntette be tevékenységét egyik pénzintézet sem az addig meglévő hétből -- inkább az alapítások számának csökkenésében, majd teljes megszűnésében érzékelhető a pénzügyi válság. Másrészt a betétek, illetve a forgalom radikális visszaesése figyelhető meg. Még az addig minden nehézségen könnyen túljutó Heves megyei Takarékpénztár üzleti forgalma is 1874--75-ben 1.000.000 Ft alá esett vissza, az 1871-es 2.003.635 Ft-os éves forgalomról.¹⁷

Leginkább talán abban érezhető a pénzügyi válság és közvetlen következménye, hogy az 1874--1888 közötti másfél évtizedben mindössze egyetlen pénzintézet jött létre a megyében, az *Egri Takarékpénztár* 1876-ban részvénytársasági alapon a korábbi önszegélyező egyesület továbbfejlődéséből.¹⁸ Ebben a tekintetben jóval elmarad Heves megye az országos átlagtól, mert míg hazánkban az 1884-ben meglévő hitelintézetek közel 22 %-a 1874--84 között alakult,¹⁹ a megyében mindössze csak a 8 %-a.

A hitelintézetek számának további gyarapodása az 1880–90-es években

Az 1880-as évek elejétől lassan kibontakozó újabb konjunktúra hullám nyomán a hitelélet ismételt fejlődésnek indul. Heves megyében ez az 1880-as évek második felében, de különösen a 90-es évtizedben érződik. A 80-as évek végén még két új pénzintézet szerveződik: a *Tiszafüredi Takarékpénztár Részvénytársaság* és a *Gyöngyösi Bank Részvénytársaság*.²⁰ A 90-es években viszont gombamód szaporodnak a nagy alaptőkével, kizárólag részvénytársasági alapon szerveződő takarékpénztárak, bankok. Most már a takarékpénztárak is letéti bankoknak tekinthetők.

Az 1890-es évtizedben alakul:²¹

Hatvani Népbank RT	200.000 K alaptőkével	1893-ban
Heves Megyei Agrár Takarékpénztár	400.000 K alaptőkével	1894-ben
Pásztói Takarékpénztár	100.000 K alaptőkével	1894-ben
Gyöngyösi Kereskedelmi és Gazdasági Bank RT	300.000 K alaptőkével	1896-ban
Hatvan Városi Takarékpénztár	80.000 K alaptőkével	1899-ben

Az 1890-es évek új jelensége a községi hitelszövetkezetek és takarékpénztárak megjelenése és gyors térhódítása. Jóval korábban, már az 1870-es évek végén

megszületett az elképzelés, mely valójában a városi pénzüzetek falusi kisgazdákat mellőző, nekik csak "szabadalmaztatott" uzsorások közvetítésével kölcsönt biztosító tevékenysége elleni reakcióból táplálkozott.²² Mégis, csak az 1890-es évek közepén, 1894-ben jönnek létre az első hitelszövetkezetek *Kömlőn és Verpeléten*,²³ majd még ebben az évtizedben 9 további községben alakul hitelszövetkezet, egyben takarékpénztár.

Ahhoz képest, hogy az Eger c. lap már 1877-ben az iskolai takarékpénztárakra hivatkozva agitál a községi takarékpénztárak elterjesztése mellett, a megvalósulásra sokat, mintegy két évtizedet kellett várni.²⁴

Ugyancsak az 1890-es évtized új jelensége a *postatakarékpénztárak* megjelenése. Ez az ismét csak a kistőkék összegyűjtését célzó gyakorlatias kezdeményezés szintén több mint egy évtizedes késéssel ér el Heves megyébe, hiszen már az 1880-as évek elején terjed az országban.²⁵ A postatakarékpénztári hálózatba a megyéből Bátor község kapcsolódott be először.²⁶

Pénzüzeteink az első világháborút megelőző másfél évtizedben

A XX. század első évtizede a takarékpénztárak, ipari és kereskedelmi bankok, községi takarékpénztárak és hitelszövetkezetek számának további jelentős emelkedését hozza. 1902-ben 13 takarékpénztár és bank működik a megyében. Számuk egy évtized alatt 28-ra emelkedik. Az 1902-es és 1912-es mérlegadatok az évi nyereség megsokszorozódását bizonyítják:²⁷

1902

Ssz.	A pénzintézet neve	alaptőke	tartalék- tőke	évi nye- reség
		koronában		
1.	Heves Megyei Takarékpénztár	40.000	263.184	71.508
2.	Heves Megyei Agrártakarékpénztár	400.000	110.000	58.244
3.	Egri Takarékpénztár	500.000	24.810	40.062
4.	Gyöngyösi Takarékpénztár	160.000	208.000	62.713
5.	Gyöngyösi Takaréék és Hitelin- tézset	300.000	240.000	74.532
6.	Gyöngyösi Bank RT	250.000	250.000	60.802
7.	Gyöngyösi Kereskedelmi és Gazdasági Bank	300.000	164.000	46.897
8.	Heves-Vidéki Takarékpénztár	200.000	64.318	28.014
9.	Tiszafüredi Takarékpénztár	200.000	62.434	22.507
10.	Hatvan Városi Takarékpénztár	80.000	9.524	15.504
11.	Hatvani Népbank	173.000	47.000	25.110
12.	Hatvan Vidéki Takarékpénztár	160.000	55.000	33.237
13.	Pásztói Takarékpénztár	100.000	18.400	11.071

A pénzüintézet neve		alaptőke	évi nyereség	részvény utáni osztalék
1.	Heves Megyei Takarékpénztár	800.000	160.350	120
2.	Heves Megyei Agrártakarékpenztár	1.200.000	150.000	30
3.	Egri Takarékpénztár	250.000	52.503	12
4.	Heves Megyei Hitelbank	200.000	30.289	14
5.	Heves Megyei Népbank	250.000	35.129	13
6.	Heves Megyei Általános Bank	400.000	-	-
7.	Gyöngyösi Bank RT	1.000.000	131.065	22
8.	Gyöngyösi Takaréék és Hitelintézet	340.000	114.035	42
9.	Gyöngyösi Takarékpénztár Egyesület	1.000.000	139.101	50
10.	Gyöngyösi Kereskedelmi és Gazdasági Bank	200.000	107.036	75
11.	Magyar Hitelbank (Gyöngyös)	400.000	77.687	30
12.	Gyöngyösi Forgalmi Bank	100.000	51.685	5
13.	Gyöngyösi Népbank	800.000	123.143	12
14.	Mátra Bank	400.000	40.955	14
15.	Agrár Bank	500.000	24.016	8
16.	Hatvan Városi Takarékpénztár	500.000	-	-
17.	Gazdasági Bank	100.000	24.730	10
18.	Hatvani Népbank	400.000	39.943	12
19.	Hatvan-Vidéki Takarékpénztár	300.000	45.227	9
20.	Hatvani Munkáshitel	20.000	695	-
21.	Pásztói Takarékpénztár	200.000	35.309	7
22.	Heves Város és Vidéke Takarékpénztár	300.000	55.148	25
23.	Hevesi Népbank	100.000	17.127	8
24.	Tiszafüredi Takarékpénztár	200.000	41.354	10
25.	Tiszavidéki Bank	100.000	10.049	5
26.	Tiszanánai Takarékpénztár	110.000	3.114	-
27.	Pétervásárai Takarékpénztár	100.000	10.203	6
28.	Füzesabony és Vidéke Takarékpénztár	200.000	16.532	12

A 100.000 Korona fölötti évi nyereséget már egész sor pénzüintézet eléri, de az egy részvényre jutó osztalék tekintetében nem is mérhető a többi a Heves Megyei Takarékpénztárhoz. Még a második legnyereségesebben működő Gyöngyösi Kereskedelmi és Gazdasági Bank is csak 75 K-t fizet egy részvény után.

A másik feltűnő jelenség, hogy Gyöngyös tovább növeli vezető pozícióját a pénzüintézet-alapítások ütemét tekintve. 1912-ben már 10 pénzüintézete működik, míg Egerben csak 5, Hatvanban pedig 4.

Az első világháború előtti évtized további új jelensége a pénzüintézetek életében a részvénytársasági forma kizárólagossá válása, valamint ezzel is összefüggésben az alaptőkék rendkívül magas értéke. Nem ritka az 1.000.000 K feletti alaptőke. Az új alapítások már eleve ilyen magas alaptőkékkel indulnak, de a korábbi hitelintézetek is óriási mértékben felemelik alaptőkéjüket, így a Heves megyei Takarékpénztár, a megye első pénzüintézete 40.000 Ft-ról 1912-re 800.000 K-ra.²⁸

A községi hitelszövetkezetek is egyre-másra alakulnak a megye szinte minden részén, de Gyöngyös környéke e tekintetben is élen jár: Domoszló, Ecséd, Gyöngyöshalász, Gyöngyöspata, Gyöngyös--Visonta, Csány, Nagyréde, Verpelét, Visonta hitelszövetkezetei a megye 19 hitelszövetkezetének közel 50 %-át teszi ki már 1902-ben.²⁹ Ha e zömében községekben alakuló hitelszövetkezetek nyeresége nem is mérhető a városi nagy takarékpénztárak évi jövedelméhez, néhány hitelszövetkezet 1000--1500 K-ás bevételt könyvelhetett el, fontos továbbá, hogy taglétszámuk is elég magas volt, tehát a falusi kistőkét mindinkább hatáskörükbe vonták.

A megyei pénzüintézetek tevékenységének sajátos vonásai

Pénzintézetek váltó és jelzálogforgalma 1903–1911-ben³⁰

Koronában

Pénzintézet neve	Betétek összege		Váltókölcsönök összege		Jelzálog kölcsönök összege		Folyószámla kölcsön		Értékpapír üzlet	
	1903	1911	1903	1911	1903	1911	1903	1911	1903	1911
Heves megyei Agrár Takarékpénztár	1367665	3527602	6393419	5617175	850465	4710097	-	-	-	-
Egri Takarékpénztár	1840724	2285918	3142890	1289517	1107145	1206694	-	-	-	-
Heves megyei Takarékpénztár	5934968	10283575	4451777	3460143	2509964	6437943	764279	-	24882	-
Gyöngyösi Bank Rt	2106102	4173511	2004604	4184413	414308	1391492	377239	-	58509	-
Gyöngyösi Takarékos Hitelintézet	2024628	3331430	5436015	4044435	551632	847381	8380590	-	-	-

A fenti táblázat is bizonyítja, hogy a megye hitelintézetei a dualizmus időszakában alapvetően váltóleszámítólással és jelzálogkölcson-ügylettel foglalkoztak. E két terület mindössze a folyószáma -- illetve az értékpapír --üzlettel gyarapodott az 1900-as évek elejétől, de csak néhány pénzüzetet foglalkozott a fenti két új üzletággal, s ennek forgalmi értéke is elenyésző volt.

A váltókölcsonök és a jelzálogkölcsonök arányát vizsgálva az öt nagy bank mérlegadatai alapján, az a megállapítás kívánkozik, hogy ahány pénzüzetet, annyi változat. Öt pénzüzetből négyben csökkent a váltókölcsonök összege 1903--11 között, egyben viszont több mint duplájára növekedett, kétben alig valamit emelkedett. Az is szembetűnő, hogy a váltókölcsonök összege sokszorososa a jelzálogkölcsonöknek mind 1903-ban, mind 1911-ben. De ez az arány 1911-ben jelentősen csökkent 1903-hoz képest, sőt a Heves megyei Takarékpénztár mintegy megháromszorozta jelzálogkölcson-állományát, s a váltókölcson itt csak fele a jelzálog összegnek. Ez az egy eset azonban természetesen nem változtat azon a tényen, hogy Heves megye pénzüzeteire semmiképpen nem jellemző az agrárcentrikusság. Még az egy, neve után ítélve agrárhitel nyújtására alakult Heves megyei Agrár Takarékpénztár sem elsősorban jelzálogkölcson nyújtással foglalkozott, hiszen összforgalmának még 1911-ben is csak 40 %-át tette ki a jelzáloghitel.

Ennek ellenére Heves megye, igaz, hogy 1884-es kimutatás áll csak rendelkezésre, de a jelzálogkölcsonnel (a terület arányához viszonyítva) közepesen megterhelt megyék közé tartozott, hiszen a 100 és 2.000 Ft/km² szélső értékek között az 1.000 Ft/km² kategóriájába tartozott. Tehát a hitelintézetek viszonylag jelentéktelenebb jelzálogüzlete lényegében kielégítette a közepes igényeket.

A megyei hitelintézetek tőkét összefogó szerepét, annak mértékét jól érzékelteti az egy betéti könyvre eső átlagos forintösszeg. E szerint Heves megye 1884-ben a 7. helyen áll a megyék sorrendjében 841 Ft-os átlaggal. Beszterce vármegye 1.308 Ft-al az első.³¹ Az egy lakosra eső forint összeg 10 év múlva, 1894-ben 28 Ft, míg az országos átlag 44 Ft³². Vagyis az egy betétkönyvre eső összeg tekintetében előkelőbb helyet foglal el a megye mint az egy főre eső összeget tekintve.

A hitelintézetek szerepe a megye iparának fejlődésében

Már az első megyei pénzüzetet, a Heves Megyei Takarékpénztár is gyümölcsoztette úgy tőkéjét, hogy bekapcsolódott alakuló vagy alakulóban lévő ipari vállalkozásokba. Nem mint alapító, illetve kezdeményező, hanem mint részvényvásárló. Igaz arra is találunk példát, hogy maga a pénzüzetet,

jelesen a Heves Megyei Takarékpénztár és elnöke Babics István lép fel szervezőként amikor felvetődik egy Eger vagy Dormánd vidékén alapítandó gőzmalom részvénytársaság gondolata.³³ Közvetve a megyei ipar fejlődésének ügyét támogatja a Heves Megyei Takarékpénztár 1863-ban is, amikor jövedelméből 200 Ft-ot felajánl az akkor tervezett pest--miskolci vasút előmunkálataira.³⁴

A részvényvásárlások mellett természetesen elsősorban hitelek révén teheték a legtöbbet a megye iparának előmozdításáért. Tőkéjüket biztos helyre akarták elhelyezni, ezért támogatták az 1860--70-es években még virágzó, a város tulajdonát képező, s attól Schwartz István által bérelt gőzmalmot. Ez a hitelezés azonban nem gyümölcsözött igazán, mert 1883-ban csődbe jutott a gőzmalom, s a helybeli három pénzüintézet mint főhitelezők, hiába próbáltak az 1887-es árverésen 116.000 Ft-ig licitálni -- kb. követelésük is ennyi lehetett --, a gőzmalmot nem sikerült megvásárolniok.³⁵

Az 1890-es évek iparvállalatai is élvezik a pénzüintézetek támogatását. 1893-ban az alakulóban lévő bútorgyártási gyár részvényeiből a Heves Megyei Takarékpénztár 50, az Egri Kereskedelmi és Ipar Hitelintézet 30 részvényt jegyzett,³⁶ hogy a részvénytársaság igazgató tanácsában ülő megbízottja képviselje a két pénzüintézet érdekeit kölcsönnyújtások stb. esetében.

JEGYZETEK

1. "Regulativ über die Bildung, Errichtung und Überwachen der Sparkassen" -- közli: Jirkovsky Sándor: Takarékpénztáraink és a Regulatívum. Tébe Könyvtár. Bp., 95. sz. 33. l.
2. Jirkovsky Sándor: i.m. 29. l.
3. Magyarország története 1848--1890. I. köt. Bp., 1979. 552. l.
4. Szederkényi Nándor: A Heves megyei Takarékpénztár ötven éves működésének története (1846--1896). Eger, 1896. 3. l.
5. Szederkényi: i.m. 5. l.
6. Szederkényi: i.m. l. l.
7. Szederkényi: i.m. 16. l.
8. Szederkényi: i.m. 47. l.
9. Szederkényi: i.m. 49. l.
10. Eger 1864. 39. sz.
11. Vargha Gyula: Magyarország pénzüintézetei. Bp., 1885. 100. l.
12. Ethei Sebők László: Gyöngyös és vidéke története

13. Eger 1865. 23. sz.
14. Vargha Gyula: i.m. 90. l.
15. Eger 1873. 14. sz.
16. Eger 1874. 21., 33. sz.
17. Szederkényi: i.m. 58. l.
18. Eger 1876. 16. sz.
19. Vargha Gyula: i.m. 127. l.
20. Heves és Külső-Szolnok törvényesen egyesített vármegyék alispánjának jelentése az 1888. évi közgazdasági viszonyokról. (Továbbiakban: Alispáni Jelentés.)
21. Alispáni Jelentés 1903.
22. Vargha Gyula: i.m. 119. l.
23. Alispáni Jelentés 1903.
24. Eger 1877. 33. sz.
25. Vargha Gyula: i.m. 120. l.
26. Alispáni Jelentés 1897.
27. Alispáni Jelentés 1902.
28. Alispáni Jelentés 1912.
29. Alispáni Jelentés 1902.
30. Alispáni Jelentés 1903. 1911.
31. Vargha Gyula: i.m. 156. l.
32. Vargha Gyula: A magyar hitelügy és hitelintézetek Bp., 1896. 150. l.
33. Eger 1867. 48. sz.
34. Szederkényi: i.m. 49. l.
35. Eger 1887. 4. sz.
36. Heves vármegyei Hírlap 1893. 7. sz.

IRODALOM

- Berend T. Iván--Ránki György: A tőkés gazdaság története Magyarországon Bp., 1978.
- Jirkovszky Sándor: Takarékpénztáraink és a regulatívum. Budapest
- Szederkényi Nándor: A Heves Megyei Takarékpénztár 50 éves működésének története. (1846--96) Eger, 1896.
- Vargha Gyula: A magyar hitelügy és hitelintézetek története. Bp., 1896.
- Vargha Gyula: Magyarország pénzügyintézetei. Bp., 1885.